

Varietas metryczna Musicorum libri quattuor (1512) Václava Philomathesa

Sebastian Baranowski

Uniwersytet Warszawski

ORCID: 0009-0007-3940-9099

e-mail: s.baranowski2@uw.edu.pl

<https://doi.org/10.19195/0079-4767.63.1>

Abstract

Variety within the metre of *Musicorum libri quattuor* (1512) by Václav Philomathes

This paper concerns a Latin treatise on the theory of music entitled *Musicorum libri quattuor* [Four Books about Music], written in the form of didactic poem by a Czech humanist, Václav Philomathes, and printed in Vienna in 1512. The treatise, although written solely in dactylic hexameter, shows a certain degree of variety within the metre that can be thoroughly examined. The paper offers a collection and analysis of such data, which includes: distribution of spondees in each line of the poem, frequency of occurrence of particular metric patterns within the treatise, deviations from the norms of verse composition, and occurrences of rare metric patterns. The analysis reveals a noticeable variety in the metre of the piece in question — and one that seems to be deliberate. Furthermore, it can be observed that the author preferred patterns with a spondee in the second foot over the other and avoided using more than two metrically identical verses in a row. Whilst the treatise does not employ many poetic devices and contains a limited technical vocabulary, the variety within the poem's metre is significant.

Keywords: Václav Philomathes, early modern literature, dactylic hexameter, spondee, musical treatise

Przedmiotem niniejszego artykułu jest wydany w 1512 roku w Wiedniu łaciński traktat muzyczny *Musicorum libri quattuor compendioso carmine elucubrati* („Cztery księgi o muzyce związłym wierszem napisane”), napisany heksametrem daktylicznym przez czeskiego humanistę Václava Philomathesa (około 1480–po 1532)¹. Praca ma na celu zebranie i usystematyzowanie spostrzeżeń dotyczących praktyki poetyckiej autora w zakresie zastosowanego metrum.

Zarys tradycji tekstu

Przed przystąpieniem do analizy poematu warto ogólnie nakreślić tradycję jego tekstu. Na podstawie chronostychu, którym zwieńczony jest traktat, dowiadujemy się, że autor ukończył prace nad dziełem w 1511 roku: „Crescat et hoc versu cognosce poematis annos” (CCCVVCCMI = MDXI). W następnym roku traktat trafił do druku. Według *Dictionnaire des écrits relatifs à la musique* Jeana-Marca Warszawskiego² do czasów dzisiejszych całość tekstu przekazana została łącznie w 25 książkach drukowanych z 4 wydań:

1512 — Wiedeń, Hieronymus Vietor i Joannes Singrenius (4 zachowane egzemplarze) — *editio princeps*;

1523 — Wiedeń, Joannes Singrenius (5 zachowanych egzemplarzy);

1534 — Wittenberga, Georg Rhau (9 zachowanych egzemplarzy);

1543 — Strasburg, Jakob Frölich (7 zachowanych egzemplarzy).

Wymienić należy także czwartą księgę wydaną osobno jako *Liber musicorum quartus de regimine utriusque cantus et modo cantandi* (Georg Rhau, Lipsk 1518, zachowane 2 egzemplarze). Jaroslav Bužga podaje za *Biographie universelle des musiciens* François-Josepha Fétisa jeszcze wydanie wiedeńskie z 1548³. Nie zachował się jednak żaden jego egzemplarz. Dłuższe i krótsze wyimki z poematu znaleźć można ponadto w wielu traktatach muzycznych innych autorów jako *notabilia*, jednak nie odgrywają one istotnej roli dla tradycji jego tekstu.

---

¹ J. Bužga, *Philomathes, Philomates, Venceslaus, Václav*, [w:] *Die Musik in Geschichte und Gegenwart. Allgemeine Enzyklopädie der Musik*, red. L. Finscher, t. 13 (*Personenteil*), Kassel 2005, szp. 521.

² J.-M. Warszawski, *Philomathes Venceslaus*, [w:] *Dictionnaire des écrits relatifs à la musique* (musicologie.org), https://www.musicologie.org/Biographies/p/philomathes_venceslaus.html (dostęp: 29.12.2023).

³ J. Bužga, *Philomathes, Philomates, Venceslaus, Václav...*, szp. 521.

Po XVI wieku pierwszym pełnym wydaniem całości *Musicorum libri quattuor* jest dopiero praca Martina Horyny Václav Philomathes — *Čtyři knihy o hudbě. K vydání připravil, komentářem a testimonií opatřil a z latinského originálu přeložil Martin Horyna* (Koniasch Latin Press, Praha 2003). Za podstawę opracowania czeski badacz wziął *editio princeps*. Wydawca zachował oryginalną ortografię i zdecydował wszelkie rozwinięcia konwencjonalnych skrótów wyróżniać mniejszą czcionką. Martin Horyna nie podjął próby kolacjonowania *editio princeps* z innymi wydaniem, w związku z czym poprawki oczywistych błędów wyeliminowanych już w XVI wieku przypisuje sobie. Kolejnym opracowaniem traktatu czeskiego humanisty jest rozprawa doktorska Devina Ilera Václav Philomathes' „*Musicorum Libri Quattuor*” (1512): *Translation, Commentary, and Contextualization* (University of North Texas 2015). Praca zawiera przekład i transkrypcję całości dzieła oraz obszerny komentarz, zarówno dyskutujący myśl teoretyczną Philomathesa, jak i zarysowujący szerszy kontekst kulturowy, w jakim traktat jest zanurzony. Niemniej jednak wydanie towarzyszące przekładowi jest niestaranne, najwyraźniej oparte na automatycznej transkrypcji komputerowej. Zawiera wiele błędów nieobecnych w szesnastowiecznych wydaniach. Nie ma też żadnego aparatu, który sygnalizowałby ewentualne poprawki w tekście.

Przekonany, że publikacje Martina Horyny i Devina Ilera nie spełniają norm wydania krytycznego w stopniu dostatecznym, nie będę odnosił się w niniejszej pracy do zastosowanych tam numeracji wersów. Nie wybrałem także żadnego z nich jako podstawy tekstu, podejmując się samodzielnej kolacji wydań szesnastowiecznych. Ponieważ w ramach niniejszego artykułu nie ma miejsca na przedstawienie pełnego wydania traktatu, a przyjęte przeze mnie w paru miejscach lekcje wpływają także na klasyfikację poszczególnych wersów do wyszczególnionych niżej typów, zamieszczam na końcu artykułu apendyks zawierający tylko istotne dla poruszanego w artykule tematu ustępy *Musicorum libri quattuor* wraz z aparatem krytycznym.

Struktura traktatu

Musicorum libri quattuor liczy, jak wskazuje tytuł, cztery księgi. Będący właściwą częścią dzieła wierszowany traktat poprzedzony jest listem dedykacyjnym autora do swojego mecenasa, Jana Kaplickiego (Joannes Caplicensis), typowymi dla książek drukowanych tamtego czasu epigramami do czytelnika, a ponadto liczącym 23 heksametry odautorskim *prooemium*. Struktura poematu wraz ze stosowaną przeze mnie w niniejszym artykule numeracją wersów jest następująca:

1. Księga pierwsza (wersy 1–204):
  - 1.1. Caput primum de vocibus (1–10)
  - 1.2. Caput secundum de clavibus (11–35)
  - 1.3. Caput tertium de natura trium cantuum (36–61)
  - 1.4. Caput quartum de tonis (62–129)
  - 1.5. Caput quintum de solfa (130–159)
  - 1.6. Caput ultimum de modis (160–204)
2. Księga druga (wersy 205–383):
  - 2.1. Caput primum de figuris notarum simplicibus (205–225)
  - 2.2. Caput secundum de ligaturis notarum (226–241)
  - 2.3. Caput tertium de pausis (242–261)
  - 2.4. Caput quartum de punctis (262–269)
  - 2.5. Caput quintum de tribus musicae gradibus (270–293)
  - 2.6. Caput sextum de signis (294–316)
  - 2.7. Caput septimum de tactu (317–338)
  - 2.8. Caput octavum de notarum imperfectione (339–353)
  - 2.9. Caput nonum de duplicatione (354–365)
  - 2.10. Caput ultimum de proportionibus (366–383)
3. Księga trzecia (wersy 384–517):
  - 3.1. Caput primum de regimine plani cantus (384–429)
  - 3.2. Caput secundum de regimine figurativi cantus (430–493)
  - 3.3. Caput tertium de modo canendi (494–517)
4. Księga czwarta (wersy 518–635):
  - 4.1. [wprowadzenie] (518–521)
  - 4.2. De concordantibus (522–532)
  - 4.3. Regulae vitiorum (533–538)
  - 4.4. Quod cantus quattuor vocum sit optimus (539–545)
  - 4.5. De formis vocum sive clausulis finalibus (546–560)
  - 4.6. De vocum generatione (561–565)
  - 4.7. In praxim manuductio (566–579)
  - 4.8. De notarum resolutione (580–586)
  - 4.9. De fugarum formatione (587–595)
  - 4.10. De notarum coloribus (596–606)
  - 4.11. De vocum pluralitate (607–620)
  - 4.12. De usus acquisitione (621–635)

Do numeracji wersów wliczam wyłącznie heksametry, pomijam więc nagłówki i przykłady muzyczne. Nie będę w niniejszym artykule podejmował refleksji nad *prooemium*, jako że nie stanowi ono części wykładu teoretycznego, więc może kierować się większą swobodą w doborze środków poetyckich, także w obrębie metrum.

Metrum traktatu

Jak już wspomniano, traktat *Musicorum libri quattuor* napisany został w całości heksametrem daktylicznym. Wszystkich rozwiązań tego metrum, z wyjątkiem *versus spondiacus*, wyróżnić można 16. Rozwiązania te da się podzielić na cztery grupy, biorąc za kryterium liczbę i położenie spondejów albo w pierwszej, albo w drugiej połowie wiersza (przed i po cezurze). Tabela numer 1 przedstawia wszystkie rozwiązania, rozrysowane i pogrupowane wedle liczby i położenia spondejów przed cezurą, wraz z liczbami ich wystąpień w utworze. Dla uproszczenia w każdym schemacie metrycznym umieściłem cezurę męską po trzecim princepsie, najczęstszą w poezji łacińskiej (tendencja ta widoczna jest także w *Musicorum libri quattuor*, mimo że Philomathes czasem stosuje inne cezury, o czym powiedziane zostanie niżej).

W całym utworze występuje tylko jeden *versus spondiacus*, jest to wers 302: „Perfectum tempus. Medius notat imperfectum” (— — — — — || ~ — ~ — — — —). Biorąc pod uwagę, jak konsekwentnie Philomathes unika spondeja w piątej stopie, wypada uznać to za wyjątek, który nie dyskredytuje kunsztu poety.

Autor *Musicorum...* w całym dziele zastosował każde z szesnastu rozwiązań heksametru daktylicznego. Co więcej, w każdej księdze każde z nich występuje co najmniej raz. Wyjątek stanowi jedynie księga IV, w której zabrakło przykładu rozwiązania nr 13.

Najliczniejsza w całym poemacie jest grupa nr 3 (246 wersów). W jej obrębie znajduje się ponadto najczęściej występujące rozwiązanie heksametru nr 12 (93 wersy). Cecha ta jest wspólna dla całości dzieła, jak i dla każdej z ksiąg z osobna z wyjątkiem IV. Najmniej liczną grupą rozwiązań jest grupa nr 2 (85 wersów) z najrzadziej spotykanym rozwiązaniem nr 5 (9 wersów). W obrębie pojedynczych ksiąg właściwość tę można zaobserwować w księgach I (2 wersy) i IV (1 wers; bez uwzględnienia nieobecnego tu rozwiązania nr 13), w księdze II równie mało liczne, co nr 5, jest rozwiązanie nr 7 (po 4 wersy), natomiast w księdze III najrzadziej pojawia się rozwiązanie nr 15. Ogólny wniosek, jaki można wysnuć z niniejszych obserwacji, jest taki, że w pierwszej połowie heksametru najwygodniej było Philomathesowi komponować wersy ze spondejem w drugiej stopie, a najmniej wygodnie — ze spondejem w pierwszej stopie.

Jeśli pogrupujemy wyżej przedstawione rozwiązania heksametru według liczby i położenia spondejów w drugiej połowie periodu, uzyskamy następujące wyniki:

Tabela 1

■ Graficzne przedstawienie rozwiązań heksametru wraz z liczbami ich wystąpień

	I księga	II księga	III księga	IV księga	razem
Grupa 1					
1) — ~ — ~ — ~ — ~ ~ — — —	7	10	2	5	24
2) — ~ — ~ — — — — ~ — — —	22	11	10	6	49
3) — ~ — ~ — ~ — — — ~ — — —	14	12	11	10	47
4) — ~ — ~ — — — — — ~ — — —	19	20	18	7	64
razem	62	53	41	28	184
Grupa 2					
5) — — — ~ — ~ — ~ — ~ — — —	2	4	2	1	9
6) — — — ~ — — — — ~ — ~ — — —	6	5	2	6	19
7) — — — ~ — ~ — — — ~ — — —	5	4	2	4	15
8) — — — ~ — — — — — ~ — — —	5	16	9	12	42
razem	18	29	15	23	85
Grupa 3					
9) — ~ — — — ~ — ~ — ~ — — —	11	8	5	11	35
10) — ~ — — — — — — ~ — ~ — — —	19	14	18	14	65
11) — ~ — — — ~ — — — — ~ — — —	14	15	11	13	53
12) — ~ — — — — — — — ~ — — —	33	23	26	11	93
razem	77	60	60	49	246
Grupa 4					
13) — — — — — ~ — ~ — ~ — — —	3	5	3	0	11
14) — — — — — — — — ~ — ~ — — —	15	7	5	7	34
15) — — — — — ~ — — — — ~ — — —	11	16	1	5	33
16) — — — — — — — — — ~ — — —	18	8	9	6	41
razem	47	36	18	18	119

Legenda: — to sylaba długa, ~ to sylaba krótka, || to oznaczenie cesury

Źródło: opracowanie własne.

- I. Grupa A: brak spondejów (rozwiązania 1, 5, 9, 13): 79;
- II. Grupa B: spondej w trzeciej stopie (rozwiązania 2, 6, 10, 14): 167;
- III. Grupa C: spondej w czwartej stopie (rozwiązania 3, 7, 11, 15): 148;
- IV. Grupa D: spondeje w trzeciej i czwartej stopie (rozwiązania 4, 8, 12, 16): 240.

W tym podziale dostrzec można przewagę wersów z grupy D, to jest ze spondejami w trzeciej i czwartej stopie. Taką strukturę ma najliczniej występujące w poemacie rozwiązanie nr 12 (93 wersy). Najrzadziej autor stosował wersy z grupy A, to jest niemające spondejów po cezurze. Tam też znajduje się najmniej licznie reprezentowane rozwiązanie nr 5 (9 wersów). Uwagę zwraca również nieznaczna różnica pomiędzy liczebnością grup B i C (21). Co więcej, różnica w liczbie wersów z grup A i C (69) jest zbliżona do różnicy między grupami B i D (73).

Powtarzalność rozwiązań heksametru

W dziele Philomathesa zauważalna jest tendencja, by unikać powtarzania po sobie wersów o takiej samej strukturze metrycznej. Poeta dopuszczał pary, choć jest ich tylko 45 (księga I: 9–10, 14–15, 39–40, 43–44, 54–55, 60–61, 77–78, 83–84, 85–86, 113–114, 140–141, 146–147, 170–171, 174–175, 176–177, 195–196; księga II: 214–215, 218–219, 239–240, 246–247, 254–255, 290–291, 308–309, 314–315, 319–320, 358–359, 362–363, 373–374; księga III: 385–386, 399–400, 413–414, 453–454, 490–491, 496–497, 502–503, 506–507; księga IV: 528–529, 545–546, 556–557, 569–570, 574–575, 587–588, 590–591, 592–593, 610–611). Niemniej jednak w większości przypadków dwa wersy o takiej samej strukturze metrycznej przetyka autor choć jednym wersem zbudowanym inaczej. Jako wyjątki od reguły dopuszczalności par wskazać należy cztery trójki identycznych strukturalnie wersów (księga I: 132–133–134; księga II: 223–224–225, 226–227–228; księga III: 473–474–475). Świadczy to o dbałości autora o różnorodność w metrum utworu.

Cezury i dierezy

Większość wersów *Musicorum libri quattuor* ma cezurę męską po trzecim princepsie (554 z 635). Pozostałych 81 (w. 10, 15, 16, 37, 47, 48, 61, 73, 80, 81, 100, 108, 119, 120, 137, 147, 156, 163, 174, 181, 194, 229, 261, 265, 266, 268, 276, 277, 279, 281, 284, 285, 301, 304, 327, 329, 335, 341, 346, 347, 348,

350, 354, 355, 356, 358, 361, 364, 366, 372, 379, 380, 400, 412, 416, 423, 444, 456, 458, 459, 463, 472, 480, 481, 482, 485, 493, 501, 517, 523, 534, 542, 552, 557, 566, 583, 595, 601, 618, 623, 631) ma inne cezury. 45 z nich ma cezurę po drugim i czwartym princepsie, w tym:

- a) 20 wraz z cezurą żeńską w połowie trzeciego bicepsu (w. 15, 16, 48, 80, 119, 156, 174, 265, 276, 281, 285, 327, 354, 356, 416, 458, 517, 534, 552, 618);
- b) 25 bez niej (w. 10, 61, 229, 261, 266, 279, 329, 335, 347, 348, 361, 366, 379, 400, 412, 459, 463, 482, 501, 523, 557, 566, 583, 601, 631).

Wskazać można także 31wersów z cezurą żeńską w połowie trzeciego bicepsu, w tym:

- a) 20 wraz z cezurami po drugim i czwartym princepsie (w. 15, 16, 48, 80, 119, 156, 174, 265, 276, 281, 285, 327, 354, 356, 416, 458, 517, 534, 552, 618);
- b) 5 wraz z cezurą tylko po drugim princepsie (w. 100, 120, 194, 350, 542);
- c) 3 wraz z cezurą tylko po czwartym princepsie (w. 47, 355, 480);
- d) 3 bez nich (w. 37, 108, 481).

Pozostałe wersy (25) mają cezury i dierezy w różnych miejscach, przez co nie da się ich przyporządkować do żadnej z wymienionych wyżej grup. Oto ich pełna lista:

- a) w. 73 „Qui non autenti ascendit, neque lege plagalis”;
- b) w. 81 „Quintus in F cum sexto, octavo septimus in G.”;
- c) w. 137 „In simili capitali clave vel in geminata.”;
- d) w. 147 „Et la decenter e. Sed clavis praefata frequenter”;
- e) w. 163 „Semitonus progressio debilis immediatam”;
- f) w. 181 „Unum semitonum effert trisque tonos diapente”;
- g) w. 268 „Ac divisivum offendes, addens fit ubique.”;
- h) w. 277 „Trisque breves metitur longa. Perinde vocatur”;
- i) w. 284 „Fundatur, binarius autem imperficit illum.”;
- j) w. 301 „Esse imperfectum. Integer et cifra sine circus”;
- k) w. 304 „Perfecta est, sed privatim imperfecta notatur.”;
- l) w. 341 „Pars ab ea si tollitur, imperfecta vocatur.”;
- m) w. 346 „Perficienda imperficitur nota tincta colore.”;
- n) w. 358 „Cur duplicatur? Ut efficiat ternarium arithmum”;
- o) w. 364 „In partem imperfectio quam cadit, haec duplicetur.”;

- p) w. 372 „Continet, est dupla. Si ter, tripla. Quaterque quadrupla.”;
- q) w. 380 „Accidit et duplicatio, et imperfectio eidem.”;
- r) w. 423 „Harmoniam nequicquam in plano fingere cantu”;
- s) w. 444 „Congrua, Melpomenesque accedere pulpita nemo”;
- t) w. 456 „Indiget arguta excentor voce atque serena.”;
- u) w. 472 „Voce subinde susurranti da cuique seorsum”;
- v) w. 485 „Qua modicum sustentata imbue denuo cantum.”;
- w) w. 493 „Sint soliti, tamen intentatis difficile esto.”;
- x) w. 595 „Vidimus atque huiuscemodi compegimus olim.”;
- y) w. 623 „In quibus egregia harmonia est variique colores”.

Gdzieniegdzie Václav Philomathes dopuszcza się elizji w miejscach, w których moglibyśmy się spodziewać którejs z najczęstszych cezur (na przykład w. 346 „Perficiend(a) imperficitur”, w. 456 „argut(a) excentor”), a także w obrębie piątej i szóstej stopy heksametru (na przykład w. 265 „later(e) haeret”, w. 281 „brev(em), obesam”, w. 573 „subind(e), ut”). Warto wyszczególnić także wystąpienia niweczających cezurę męską wyrażen przyimkowych z jednosylabowymi przyimkami w trzecim princepsie: w. 156 „per fa”; w. 329 „in gradibus”; w. 348 „in gradibus”; w. 566 „per pluteum”; w. 583 „cum primis”.

Odstępstwa od normy klasycznej iloczasu

Philomathes w swoim dziele zachowuje normę klasyczną iloczasu dla przeważającej większości słów. Jedyne odstępstwa, jakie dają się wskazać, są to sporadyczne skrócenia wygłosowego „o”, co w czasach autora było powszechną i dopuszczalną techniką. Oto wszystkie 46 przypadków: w. 13 „octo”; w. 19 „mutuo”; w. 22 „dicito”; w. 72 „dicito”; w. 133 „mutando”; w. 144 „quando”; w. 160 „progressio”; w. 200 „claudendo”; w. 206 „prolatio”; w. 211 „quando”; w. 227 „sunto”; w. 228 „connexio”; w. 237 „cantando”; w. 272 „prolatio”; w. 276 „esto”; w. 279 „prolatio”; w. 282 „prolatio”; w. 285 „quando”; w. 292 „prolatio”; w. 311 „modulando”; w. 312 „conventio”; w. 326 „quando”; w. 340 „perfectio”; w. 350 „imperfectio”; w. 359 „perfectio”; w. 362 „omnino”; w. 367 „mutuo” i „proportio”; w. 375 „proportio”; w. 376 „proportio”; w. 378 „proportio”; w. 379 „proportio”; w. 383 „quando”; w. 411 „progressio”; w. 435 „illico”; w. 468 „cantando”; w. 470 „praecentio”; w. 483 „illico” i „simulando”; w. 485 „denuo”; w. 515 „mutatio”; w. 585 „resolutio”; w. 598 „proportio”; w. 610 „confectio”; w. 618 „esto”; w. 628 „imputo”. Wyrazy zakończone na „-io”, będące w traktacie głównie trudnymi do zastąpienia terminami

technicznymi („mutatio”, „progressio”, „prolatio”, „perfectio”, „imperfectio”), nie miałyby prawa pojawić się w heksametrze przy zachowaniu długiego wygłosowego „o”, zawierałyby bowiem niedozwoloną sekwencję sylab o strukturze kretyka (— ◡ —).

Obecność rzadszych zjawisk w ramach heksametru

W niektórych wersach *Musicorum...* zbitki spółgłoskowe „sc” i „st” przed krótkimi sylabami otwartymi nie tworzą pozycji (to jest nie wzdłużają sylaby metrycznej). Zjawisko to daje się zaobserwować w następujących ośmiu miejscach: w. 25 „lege scalam”; w. 212 „sine scribi”; w. 238 „ubi stat”; w. 292 „prolatio scitur”; w. 408 „ferre stilum”; w. 413 „siste stilo”; w. 425 „fingere scis”; w. 447 „utrumque sciat”. Podobną praktykę można spotkać u łacińskich poetów klasycznych⁴.

Przy omawianiu rzadszych zjawisk w budowie heksametru należy zwrócić uwagę na dwa szczególne przypadki: wspomniany wyżej *versus spondiacus* (w. 302: „Perfectum tempus. Medius notat imperfectum”) oraz *versus hypermeter* (w. 95: „Tertius in sexta, sed postremusque tetrardusque // In quarta”).

Wnioski

Należy docenić starania Václava Philomathesa, by zwięzłą, techniczną narrację uczynić różnorodną od strony rytmicznej. Wypełnienie założenia, by poemat mógł pełnić funkcję zwartej, treściwego wykładu, dającego się zapamiętać w osobnych, mniejszych całościach, wymagało ograniczenia użycia środków stylistycznych i nadało dziełu charakter w znacznej mierze katalogowy (a więc jego bieg sprowadza się do wyliczania kolejnych reguł). Dlatego tym cenniejsze jest urozmaicenie w obrębie metrum, bo odciąża jednorodną narrację. Można zaryzykować stwierdzenie, że poeta w trakcie komponowania dzieła intencjonalnie dążył do układania zróżnicowanych heksametrów. W wyniku tego powstał poemat dydaktyczny bardzo zwarty treściowo, ale nie monotony, który jedynie z rzadka odstepuje od tego zbioru cech, który można nazwać normą klasyczną. Pióro czeskiego humanisty, choć nie jest wolne od drobnych rys, na ogół zachowuje gładkość.

---

⁴ W. Strzelecki, *Zarys metryki łacińskiej*, [w:] *Metryka grecka i łacińska*, red. M. Dłuska, W. Strzelecki, Wrocław 1959, s. 73.

Wykazana w niniejszym artykule *varietas* rytmiczna w mojej ocenie wpisuje się nie tylko w kwintylianową kategorię *delectare*, lecz wspiera też realizację funkcji *docere*, bo nieporównywalnie prostsze musiało być dla adepta muzyki zapamiętanie nierzadko zawyłych reguł przyswajanej sztuki, gdy te miały formę dobrze znanego, rytmicznie tętniącego heksametru zamiast prozy, a tym ciekawszy i bardziej zajmujący mógł być proces nauki, jeśli środki w nim wykorzystane nie przytłaczały uczącego się monotonią. Myślę więc, że staranne wypracowanie tej części wykładu, na jaką autor mógł mieć rzeczywisty wpływ, czyli jego formy poetyckiej, dowodzi, że poemat nie powstał jedynie jako intelektualna ciekawostka czy twórcza zabawa młodego poety, ale że Václav Philomathes świadomie nadał dziełu funkcję użytkową i dydaktyczną. Przekonanie to umacniać może fakt, że tak postawione zadanie utworz musiały spełniać dobrze, skoro autorzy różnych podręczników do muzyki, jak powiedziano wyżej, chętnie cytowali ustępy *Musicorum...* w swoich pracach przez cały XVI wiek.

Apendyks

Sigla, quae in apparatu critico inveniuntur:

i) **A** — editio typographica princeps Vindobonensis apud H. Vietorem et I. Singrenium a. 1512 impressa (secundum testem F 9495 in Bibliotheca Universitatis Studiorum Friburgiensis depositum);

ii) **B** — editio typographica Vindobonensis apud I. Singrenium a. 1523 impressa (secundum testem Mus.ant.theor. P 38 in Bibliotheca Regia Berolinensi depositum);

iii) **C**¹ — editionis typographicae Vitebergensis apud G. Rhau a. 1534 impressae testis Mus.th.2568 in Bibliotheca Regia Monacensi depositus;

iv) **C**² — eiusdem editionis testis Mus.th.7196p ibidem depositus, illo emendatior;

v) **C** — eiusdem editionis utriusque testis consensus;

vi) **D** — editio typographica Argentoratensis apud I. Frölich a. 1543 impressa (secundum testem Mus.th.2569 in Bibliotheca Regia Monacensi depositum);

vii) **Ω** — editionum ABCD consensus.

Versuum selectio apparatu critico instructa:

v. 87 „Per re la nosce tonum primum, saepe re fa deutrum”; saepe] saepe
D a typogr. in erratis correctum

- v. 102 „Septimus, adde duos quinto, sexto datur unus”; adde] addit **D**
ut metrum corruptum sanetur duos] quos **Ω** duos *M. Horyna in editione sua*
- v. 226 „Ista super simplis perstrinximus octo figuris”; simplis] simplicis **B**
a typogr. in erratis correctum
- v. 268 „Ac divisivum offendes, addens fit ubique.”; divisivum] divisum **B**
- v. 364 „In partem imperfectio quam cadit, haec duplicetur.”; imperfectio]
imperfecto **AB**
- v. 373 „Si semel et mediam partem, sesqualtera fertur”; sesqualtera] ses-
qualtera **Ω**
- v. 457 „Si liceat pueros vocem cecinisse supremam”; liceat] licet **B**
- v. 498 „Eruget, vel si trepido pede caespitet, ut vox”; caespitet] cespitt **C**¹
- v. 562 „Quo suprema modo mediae subiecta videtur”; mediae] medaei **C**¹
- v. 585 „Harmoniam turbat resolutio summa notarum
Nullaque fastidit, medium servare decorum est.” *v. 586 ante 585 pos. C*
- v. 606 „Transeo, noscuntur canonum velamine noto.” velamine] velamen **A**

Bibliografia

- Baranowski S., „*Musicorum libri quattuor*” (1512) *Václava Philomathesa — komentarz do pierwszej księgi*, praca magisterska, Uniwersytet Warszawski 2022.
- Bužga J., *Philomathes, Philomates, Venceslaus, Václav*, [w:] *Die Musik in Geschichte und Gegenwart. Allgemeine Enzyklopädie der Musik*, red. L. Finscher, t. 13 (*Personenteil*), Bärenreiter, Kassel 2005.
- Charlet J.-L., *Métrique latine humaniste. Des pré-humanistes padouans et de Pétrarque au XVIe siècle*, Droz, Genève 2020.
- Horyna M., *Václav Philomathes — Čtyři knihy o hudbě. K vydání připravil, komentářem a testimonií opatřil a z latinského originálu přeložil Martin Horyna*, Koniasch Latin Press, Praha 2003.
- Iler D., *Václav Philomathes’ „Musicorum libri quattuor” (1512): Translation, Commentary, and Contextualization*, dysertacja doktorska, University of North Texas 2015.
- Strzelecki W., *Zarys metryki łacińskiej*, [w:] *Metryka grecka i łacińska*, red. M. Dłuska, W. Strzelecki, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1959.
- Trojan J., *Muzika Václava Philomatha z Jindřichova Hradce (1512)*, dysertacja doktorska, Uniwersytet w Brnie 1950.
- Warszawski J.-M., *Philomathes Venceslaus*, [w:] *Dictionnaire des écrits relatifs à la musique* (musicology.org), https://www.musicologie.org/Biographies/p/philomathes_venceslaus.html (dostęp: 29.12.2023).

Streszczenie

Varietas metryczna Musicorum libri quattuor (1512) Václava Philomathesa

Przedmiotem artykułu jest łaciński traktat muzyczny pt. *Musicorum libri quattuor* („Cztery księgi o muzyce”), napisany w formie eposu dydaktycznego przez czeskiego humanistę Václava Philomathesa i wydany w 1512 roku w Wiedniu. Traktat, choć napisany w całości heksametrem daktylicznym, wykazuje pewne zróżnicowanie w obrębie metrum. Celem artykułu jest zebranie i przeanalizowanie danych z tej sfery, takich jak: rozmieszczenie spondejów w każdym wersie utworu, częstość wystąpień różnych rozwiązań heksametru na przestrzeni całego dzieła, odstępstwa od norm kompozycji wiersza, obecność rzadkich zjawisk metrycznych. Analiza wykazała dużą różnorodność i zauważalną symetrię w obrębie metrum omawianego traktatu, co pozwala przypuszczać, że cechy te zostały nadane dziełu świadomie i celowo. Ponadto udało się zaobserwować, że autor preferował rozwiązania heksametru ze spondejem w drugiej stopie i unikał stosowania więcej niż dwóch metrycznie identycznych wersów z rzędu. Pomimo że traktat nie obfituje w środki stylistyczne i zawiera głównie ograniczony zasób ściśle technicznego słownictwa z zakresu teorii muzyki, to zastosowana w nim metryczna różnorodność jest uderzająca.

Słowa kluczowe: Václav Philomathes, literatura nowołacińska, heksametr daktyliczny, spondej, traktat muzyczny